

13. **Johnston, W.E.**, Gannon, D. and Nitzberg, B., Grids as Production Computing Environments: The Engineering Aspects of NASA's Information Power Grid. In Proc. 8th IEEE Symposium on High Performance Distributed Computing, (1999), IEEE Press

14. **Johnston, W.** Realtime Widely Distributed Instrumentation Systems. In Foster, I. and Kesselman, C. eds. The Grid: Blueprint for a New Computing Infrastructure, Morgan Kaufmann, 1999, 75-103.

15. **Nakada, H.**, Sato, M. and Sekiguchi, S. Design and Implementations of Ninf: towards a Global Computing Infrastructure. Future Generation Computing Systems, 1999.

16. **Stevens, R.**, Woodward, P., DeFanti, T. and Catlett, C. From the I-WAY to the National Technology Grid. Communications of the ACM, 40 (11). 50-61. 1997.

УДК 1:371

В. Є. Дзівідзінський

ПРИРОДНЕ ТА ПОЗИТИВНЕ ПРАВО: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Здійснений аналіз приводить до висновку, що в сучасній філософії права існує дихотомічний поділ всіх правових вчень, коли природно-правовим називають будь-яке вчення, що пропонує змістовні критерії дійсності права, а інші відносять до позитивізму. Сучасна ж прагматична юриспруденція базується на новому розумінні дійсності права, відмінному як від позитивістського, так і від природно-правового.

Ключові слова: філософія права, природне право, юридичний позитивізм, прагматична юриспруденція

Проведенный анализ приводит к выводу, что в современной философии права существует дихотомическое деление всех правовых учений, когда природно-правовым называют любое учение, предлагает содержательные критерии действительности права, а другие относят к позитивизма. Современная же прагматическая юриспруденция базируется на новом понимании действительности права, отличном как от позитивистского, так и от естественно-правового.

Ключевые слова: философия права, естественное право, юридический позитивизм, прагматическая юриспруденция

The analysis leads to the conclusion that in contemporary legal philosophy is dichotomous division of legal doctrines, when natural law is any teaching that offers meaningful criteria for the validity of law, while others refer to positivism. The modern pragmatic jurisprudence is based on a new understanding of reality right, different from the positivist and from natural law.

Keywords: philosophy of law, natural law, legal positivism, pragmatic jurisprudence.

© В. Є. Дзівідзінський, 2012

Філософське збагнення правової реальності почалося з розмежування права на природне та позитивне. Подальше осмислення права привело до тлумачення його у якості соціального інституту, що має своє об'єктивне підґрунтя поза межами влади. Це посприяло розмежуванню ідеї влади та ідеї права. Використання соціологічного інструментарію наповнило природно-правові конструкції конкретно-практичним змістом. У цілому були встановлені змістовні критерії юридичної сили правових норм, що сприяло обмеженню владного свавілля, розкриваючи шлях легітимного здійснення повноважень влади. Але спроба визначити джерела критеріїв такої легітимності і обґрунтувати їх місцезнаходження продовжується в контексті розкриття сутності ідеї права, як вона об'єктивується в умовах суспільного життя, тому що знайти ці критерії поза суспільством, ззовні, неможливо.

В історико-філософському розвитку розробкою проблем філософії права, справедливості, моралі займалась велика кількість визначних мислителів філософської думки. Серед них можна виділити Г. Гроція, Т. Гоббса, І. Канта, О.-В. Холмса, Р. Паунда, Дж. Ролса, Г. Харта, Ф. Хайека.

Сутність ідеї природного права полягає в тому, що разом з правом, створеним людьми і вираженому в законах, існує природне право – сума вимог, у своїй початковій основі народжених безпосередньо, без якої-небудь людської участі, самостійно, завдяки природному плину життя суспільства, об'єктивним умовам життєдіяльності, природному ходу речей. До таких вимог належать, наприклад, право першості, право старшинства, право народів на визначення своєї долі і т. ін. Першими творцями природно-правових ідей у філософії стали софісти античності,

пізніше ідея знаходить свій розвиток у концепціях Г. Гроція, Т. Гоббса, І. Канта, у представників відродженого природного права.

Природно-правовий підхід позв'язує розгляд юридичних проблем з основними людськими цінностями: свободою, правом на життя, незалежним статусом людини тощо. Водночас він орієнтує на природну, а отже, живу дійсність, що розвивається у тому числі і з погляду вимог і норм, що стосуються взаємин з природою.

Природно-правовий підхід при розгляді проблем права має суттєве методологічне значення ще й тому, що вимоги природного права наділені властивостями, близькими до властивостей явищ природного порядку. А саме – абсолютною безумовністю, категоричністю, не підлеглистю конкретним ситуаціям (зокрема, сваволі розуму або окремих осіб), невідворотністю спонтанного настання негативних наслідків при ігноруванні природно-правових вимог.

Коли суспільство не в змозі будувати своє життя на основі моралі і якщо при цьому не існує умов для формування загальнозначущих традицій, воно перетворює якийсь мінімум моралі, що містить у собі необхідні умови продовження його існування, у правову систему, що базується на основі загальної згоди. Суспільна згода, що виразилася в правовій формі, є суспільним договором.

Основним завданням теорії суспільного договору є з'ясування механізму правового (договірної) походження держави. «Без власного договору кожного громадянина, прямо або побічно вираженого, - писав Т. Гоббс, - нікому не може бути надане право законодавства. Пряма згода наявна в тому разі, якщо громадяни вперше встановлюють між собою форму правління держави або погоджуються підкорятися чийсь-небудь верховній владі. Непряма згода наявна в тому разі, якщо вони вдаються для охорони і захисту своїх інтересів проти інших до верховної влади або законів кого-небудь. Бо, вимагаючи від інших громадян для нашого блага покори якійсь-небудь владі, ми тим самим визнаємо, що ця влада – законна» [3, с.736].

Німецький філософ і юрист Х. Томазієв так формулював розуміння права і моральності з позицій договірної теорії: моральність існує тоді, коли панує золотий принцип: ставиться до інших так, як хотів би, щоб інші ставилися до тебе. А право – не чини іншим того, чого, як ти хотів би, вони не чинили тобі. Моральність, за Томазієм, охоплює внутрішній світ людини і визначається її свідомістю, переконаннями, а норми права регулюють зовнішні стосунки між людьми і мають примусовий характер.

Договірна теорія розуміння права виходить з пріоритету, активних свідомих організаційних начал у формуванні права. Відкриття, обговорення і закріплення в Конституції норм природного права (права і свободи людини і громадянина), а потім формування позитивного права (законодавства) передбачає пріоритет розумного начала. Тому для цієї теорії, разом з визнанням природного права, стає характерним і прикріплення позитивного права до держави, яка й оголошується джерелом права. Отже, державний примус також виступає межею права. Норми оголошуються примусовими. Так, перефразовуючи Р. Ієрінга, В.Ленін стверджував: «Право – ніщо без апарату, здатного примусити до дотримання норм права».

Якщо джерелом права є верховна сила, то право стає об'єктивуванням волі пануючого класу; якщо ж джерелом права є договір, що передбачає взаємні обмеження, право насправді стає мірою свободи. Універсальною формою перетворення моралі в право є договір. Отже, виникнення права з моралі постає ситуацією, при якій визначення права як засобу реалізації свободи і розмежування інтересів є дійсно істинним.

У теоретичному плані таке розуміння права виходить з твердження Спінози, що для суспільства в такій же мірі характерна свобода, в якій для природи характерна необхідність. «Право є сукупністю норм, з одного боку, тих, що надають, а з іншого боку, що обмежують зовнішню свободу осіб в їх взаємних стосунках», - писав представник теорії відродженого природного права Н. Трубецької [5, с.387].

Кант визначав право як сукупність умов, при яких воля одного може бути узгоджена із сваволею іншого за спільним для них правилом свободи. Юридичні норми так чи інакше обмежують свободу людини, встановлюючи міру задоволення її інтересів, пов'язаних з інтересами інших осіб. Розмежовуючи ці інтереси, право тим самим встановлює межі їх здійснення і, отже, обмежує в цьому відношенні свободу людини. Гегель наполягав, що основою права, його необхідним пунктом є вільна воля, світ духу, породжений ним самим як певна інша природа.

Системний аналіз шкіл і напрямків філософії права, визнаних у країнах англо-саксонської правової сім'ї, дозволяє виділити серед них групи: представників правового прагматизму (О.-В. Холмса, Р. Паунда, К. Левелліна), теорії природного права (Л. Фуллера, Дж. Фінніса, Дж. Ролса); правового позитивізму (Г. Харта, Дж. Раца, Л. Уайнрба), критичних правових вчень (Р. Ангера), вчення "економіка і право" (Р. Познера) та інших. У працях класиків соціологічної юриспруденції першої половини ХХ ст. набула поширення ідея живого права,

яка породила дві протилежні тенденції у правовій думці. Конструктивна тенденція полягає у пошуку можливостей подолання розриву між «живим» і «паперовим» правом. Детальніше ця проблема досліджувалась у соціологічній юриспруденції другої половини століття – на теоретико-світоглядному рівні та на рівні співставлення конкретних правових інститутів і норм.

У науці термін «право» вживається надзвичайно широко: у філософії, в правознавстві, соціології, антропології. Істотним недоліком тут, на наш погляд, є використання багатьма ученими даного терміна стосовно будь-якої домінуючої в суспільстві нормативної системи. Особливо це виявляється в порівняльному правознавстві, яке сформувалось у другій половині XIX ст. в руслі англійського юридичного позитивізму, і частково позитивістській соціології права. Їхня методологія вельми продуктивна при аналізі розвинених правових систем країн європейської цивілізації, проте призводить до достатньо суперечливих висновків при зверненні до нормативних систем інших цивілізацій. Р. Давід акцентує на цьому увагу, але вважає за краще не вдаватися до дискусії між «прихильниками позитивізму і природного права».

Дійсно, ця дискусія має давні корені в європейському правознавстві і набуває в ньому пізнавального змісту. Проте європоцентризм, характерний для європейських мислителів, призводить до того, що вони схильні використовувати звичні поняття й при дослідженні інших культур. Тому ми пишемо і читаємо про юридичний позитивізм у стародавньому Китаї і так само легко знаходимо природно-правові концепції, вивчаючи право ісламу, індуїзму, стародавнє право інших культур, як, наприклад, у Р. Мейна та інших.

Підхід до права, що зводить загальне право до позитивного права, тобто ототожнює право і закон, характерний для юридичного догматизму і представлений у різних варіантах юридичного позитивізму і легізму (від лат. *lex* – закон). У такому варіанті, відповідно, істина про право вичерпується волею законодавця, думкою і позицією офіційно-владного засновника позитивного права.

Однак аналіз досліджень свідчить про те, що й теоретики школи природного права не висунули такої універсальної концепції прав людини, яка б стала загальноновизнаною. Водночас багатовекторність пошуків і різноманітність підходів до вивчення проблеми прав людини цією школою збагатили теорію права та остаточно утвердили розуміння прав людини як невід'ємних прав, що стало загальноновизнаним принципом для всіх теоретичних шкіл і напрямів.

Набула певного розгалуження й сама концепція природного права. Поряд з правами першого покоління на життя, свободу й власність, зміст природних прав другого покоління склали вимоги певного забезпеченого, гідного рівня життя та соціальної захищеності людини. Після Другої світової війни виникло третє покоління прав, пов'язане з поняттям “колективних прав”, прав народів, меншин, що потребували законодавчої підтримки. Сучасне формування вимог права відбувається під впливом реальних подій, з появою нових ціннісних орієнтирів у суспільній свідомості.

Справедливість та свобода є аксіологічними основами й константами права. Аналіз різних підходів до концептуального розуміння справедливості та основних моделей її зв'язку з правом на основі концепції справедливості, висвітлених у працях Ф. Хайека, Дж. Ролса, Р. Нозіка, засвідчує два найбільш поширені шляхи побудови концепції справедливості. Перший, притаманний теорії природного права, базується на ставленні до справедливості як до об'єктивної моральної реальності, яка не створюється людиною чи суспільством, а відкривається ними. Другий шлях позитивістсько-прагматистський, – це конструювання концепції справедливості на основі узагальнення буденних уявлень про переваги і недоліки різних соціальних інституцій. Концепції, побудовані таким шляхом, не дозволяють стверджувати, що справедливість об'єктивно існує, що її принципи дані раз і назавжди. Однак вони цінні тим, що відображають досвід багатьох поколінь, відповідають об'єктивним умовам життєдіяльності соціальної спільноти і перевірені суспільною практикою. У правовій сфері такого роду дослідження мають важливе значення також як інформаційна з'єднуюча ланка між задумом творця права і очікуваннями адресатів правових норм.

Водночас, друга модель не дозволяє врахувати погляди соціальних меншин на справедливість. Тому беззастережне слідування другій моделі неминує призводити до диктату більшості і є особливо небезпечним в умовах низького рівня правосвідомості громадян. У зв'язку з цим доцільною бачиться побудова концепції справедливості на основі поєднання переваг обох основних шляхів, коли умоглядні міркування зв'язуються з практичним осмисленням буденних уявлень про правову справедливість.

Осмислення ідеї свободи як цілеспрямованої основи права у працях сучасних теоретиків філософії права приводить до висновку, що в суспільному житті свобода людини виступає як її право, тобто це – нормована, врегульована правовими засобами свобода. Конкретним юридичним вираженням свободи людини в її позитивному сенсі, тобто в сенсі можливостей,

дозволених людині за договором, є права людини. На них може претендувати кожна людина незалежно від обставин.

Досвід наукових досліджень, проаналізований нами, дозволяє стверджувати, що існують три аспекти проблеми прав людини: 1) визнання природних прав, виведених із концептуального розуміння людини як біологічного і соціального явища; 2) відображення природних прав у позитивному законодавстві і, в результаті, набуття людиною юридичних прав; 3) реальні можливості суспільства і держави щодо забезпечення прав людини. Ці три аспекти досліджувалися трьома провідними напрямками філософії права сучасного західного світу і обґрунтовані, відповідно, теорією природного права, правовим позитивізмом і прагматичною юриспруденцією.

Розрив між природними, юридичними та реальними правами притаманний, більшою чи меншою мірою, усім сучасним суспільствам, оскільки повна реалізація прав людини – це ідеал, до якого людство весь час наближається, ніколи повністю не досягаючи. Максимальне наближення до цього ідеалу і є метою суспільного розвитку. І необхідною умовою такого поступального руху є усвідомлення наявності природних прав, так само і їх фактичної відмінності за обсягом від реально гарантованих прав, а також прагнення держави і суспільства в цілому звести цю різницю до мінімуму.

Минулі і сучасні філософські вчення про право включають у себе той або інший варіант розрізнення права і закону, що власне і визначає філософсько-правовий профіль відповідного підходу. При цьому йдеться про диференціацію формулювань, зокрема, про розрізнення права за природою і права згідно з людським встановленням, права природного і права волевстановленого, справедливості і закону, природного права і людського права, природного права і позитивного права, розумного права і позитивного права, філософського права і позитивного права, правильного права і позитивного права і так далі.

Водночас посилена увага до життя права призводить і до певних деструктивних наслідків, коли нормативне начало в праві не намагаються привести у відповідність до життєвих реалій, а взагалі ігнорують. Розрив між живим і паперовим правом оголошують нездоланим. Природним наслідком такого постулату стає заперечення правового характеру писаних норм. Право починають зводити до судових рішень у конкретних справах. Тим самим заперечується можливість свідомого визначення, чи навіть передбачення, питань правового життя. Насправді це є лише початком перетворюючого процесу, спрямованого на максимальне зближення життя права з правовими нормами і цінностями, уявленнями про належне. Джерелом пізнання цих цінностей і уявлень виступає знову ж таки соціальна практика.

Таким чином, логіка і життя права підлягають вивченню у діалектичному взаємозв'язку. Зокрема, прагматистська концепція потреб і інтересів виглядає вельми корисною при застосуванні у правотворчій діяльності, зокрема при розробці системи заохочень та негативних санкцій. З іншого боку, найбільшою проблемою прагматистської позиції є відсутність методології виміру і порівняння за ступенем інтенсивності потреб та інтересів, що унеможливує застосування концепції на практиці при вирішенні конкретних конфліктів.

Сучасністю вироблена нова парадигма мислення, започаткувавши процес «несакралізованого сприйняття влади як певного механізму» [1]. З точки зору позитивного законодавства функції держави все більше зводяться до технічних механізмів регуляції законотворчих, наглядацьких та організаційних процесів соціального та економічного життя. Від держави вимагається перш за все встановлення і дотримання справедливих громадських порядків та зміцнення соціальної справедливості. Помилкою є спроба замінити державою все політичне суспільство, перекласти на неї виконання функцій і завдань, належних до компетенції громадянського суспільства.

Вища мета і завдання громадянського суспільства полягають у поліпшенні умов людського життя, у забезпеченні спільного блага для більшості, у досягненні «того ступеня незалежності, котрий властивий цивілізованому життю та котрий забезпечується одночасно економічними гарантіями, політичними правами, громадянськими чеснотами і розумовим розвитком» [4, с.79]. З іншого боку, завданням громадянського суспільства є формування політики та контроль за діями уряду, поширення правдивої інформації щодо суспільного життя, сприяння зростанню громадянської активності та самосвідомості, здобуття навичок лідерства молодими політичними діячами тощо. Активні суспільні дії в цьому напрямі сприяють розбудові правової державності, дисциплінуючи державу, забезпечують серйозність ставлення до інтересів громадян, розвивають політичну активність. Важливим є забезпечення в громадянському суспільстві так званих негативних свобод і перш за все свободи від свавілля необмеженої влади та розвитку інституцій громадянського суспільства, які підтримують діяльність опозиційних структур, незалежних мас-медіа. Необхідним є заохочення добродійних та добровільних організацій, власної ініціативи кожного громадянина.

Перетворення світу в єдину глобалізовану мережу призвело до того, що незалежно від міцності державних кордонів в усіх частинах землі людство потерпає від економічної кризи, масових стихійних лих, пандемічних поширень нових загрозливих хвороб. Політичні заворушення в одному місці змінюють умови життя в багатьох інших. Це змушує людей вимагати більшого контролю від держави за свободою пересування громадян, свободою міжнародного спілкування тощо. Мова йде про захист негативних свобод, необхідних для отримання індивідуальних благ, що їх не можна досягти інакше, ніж спільними колективними зусиллями. Ціною їм може стати певне обмеження свободи індивідів, але за рахунок цього досягається інше благо. Тобто проблема ціннісних пріоритетів лишається актуальною для людства в цілому, перевага, що надається тим чи іншим чинникам, подекуди видається ситуативною, обумовленою випадковостями життя.

У цілому для західноєвропейської філософської парадигми кінця ХХ – початку ХХІ ст. характерним є пошук нових шляхів та можливостей розвитку людства як єдиного цілого, об'єднуваного спільними завданнями та метою, спільними проблемами і варіантами їх розв'язання через злиття людства, в першу чергу – європейського світу, в єдине міжнародне громадянське співтовариство. Його завдання розглядаються через вирішення проблем транскордонного захисту прав та інтересів людини, забезпечення «свободи націй жити без тягаря нестатку й злиденності... без страху чи терору» [4, с.131].

Протягом ХХ ст. між юридичним позитивізмом та школою відродженого природного права відбулися еволюційні зміни: від протистояння до толерантності в результаті тривалої полеміки і відповідного поступового звільнення кожного вчення від традиційних недоліків. У ході дискусії намагалися з'ясувати наступні аспекти: критерії розмежування між юридичним позитивізмом і теорією природного права; співставлення класичного юридичного позитивізму з неопозитивізмом і виявлення змін у позитивістській аргументації; аналогічне співставлення класичної теорії природного права з відродженою теорією природного права; зміни характеру і предмету полеміки між представниками двох вчень; тенденції подальшого розвитку обох вчень.

Як зазначає Г. Вдовина, правовий позитивізм і теорія природного права – це не що інше, як дві методології правознавства, кожна з яких має свою сферу застосування [2]. Тому підпадає під сумнів поширене твердження про перспективи цілковитого злиття правового позитивізму і теорії природного права у майбутньому. Крім того, співвідношення між позитивізмом і теорією природного права обумовлюється соціальними факторами і в цілому носить циклічний характер. Існує необхідна послідовність періодів панування позитивізму у правовій думці суспільства, періодів загострення полеміки між двома методологічними підходами і, нарешті, періодів відносної переваги теорії природного права.

Здійснений аналіз приводить до висновку про непридатність для вивчення сучасної філософії права ще й досі поширеного у літературі дихотомічного поділу всіх правових учень, коли природно-правовим називають будь-яке вчення, що пропонує змістовні критерії дійсності права, а всі інші вчення відносять до позитивізму. Сучасна прагматична юриспруденція базується на новому розумінні дійсності права, відмінному як від позитивістського, так і від природно-правового. Наявність трьох різних типів праворозуміння не виключає, однак, можливості застосування однієї розмежувальної лінії на гносеологічному рівні.

Бібліографічні посилання:

1. **Бойко Ю. А.** Філософське та етичне осягнення громадянського суспільства у некласичній філософії//Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2012. – № 2. – с. 3-7.
2. **Вдовина Г.А.** Розвиток філософії права в ХХ ст. (англо-саксонська традиція): Дис. канд. юрид. наук: / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2002. - 16 с.
3. **Гоббс Т.** Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 736 с.
4. **Тихонравов Ю.В.** Основы философии права. - М.: Вестник, 1997. – С. 571.
5. **Трубецкого. Н. С.** Письма и заметки – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.

УДК 930.1:[141.41](477)“18”

В. В. Федуллова

ЗАРОДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Аналізується перший етап становлення філософсько-історичних поглядів гуманістів в Україні. Ґрунтовний аналіз поглядів мислителів наводить на думку, що вони формувалися